

Ο εαυτός και ο άλλος στον ίδιο καθρέφτη

Από τον ΒΑΓΓΕΛΗ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Γιάννης Κιουρτσάκης,
Σαν μυθιστόρημα. Το ίδιο και το άλλο (1995), *Εμείς οι άλλοι* (2000) και *Το βιβλίο του έργου και του χρόνου* (2007), ο Κιουρτσάκης θα ανοίξει, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, το πεδίο της βιογραφίας και πρωτίστως της αυτοβιογραφίας, όπου το εγώ του αφηγηματικού μύθου και το συγγραφικό εγώ θα αποπειραθούν να οδύσουν προς τον Άλλο χωρίς, πάντως, να παραβιάσουν την περίμετρο της αυτοπεριχαρακώσεως και του αυτοεγκλεισμού τους.¹

Στο *Σαν μυθιστόρημα* ο κεντρικός ήρωας-αφηγητής του Κιουρτσάκη επείγεται, αφού προτάξει μια σύντομη αναδρομή στα παιδικά του χρόνια, να φτάσει στην περίοδο της εφηβείας και της ενηλικίωσής του, οπότε και ξεκινάει ένας μεγάλος αγώνας να ξεορίσει το θάνατο του μεγαλύτερου αδελφού του, που αυτοκτόνησε σε ηλικία 26 ετών σ' ένα απομακρυσμένο βελγικό χωριό.

ΧΡΟΝΟΙ ΚΑΙ ΤΟΠΟΙ

Γύρω από αυτό το ένα, κορυφαίο και μοναδικό συμβάν πλέκεται η δράση, γύρω από αυτό οργανώνεται στο σύνολό της και η συγγραφική μνήμη: μνήμη τριπλή τόσο στο χώρο όσο και στο χρόνο. Σ' ένα πρώτο επίπεδο, είναι ο χρόνος και ο τόπος του πατέρα (η Κρήτη των αρχών του αιώνα). Ακολουθούν ο τόπος και ο χρόνος του αδελφού (το Βέλγιο στην αρχόμενη δεκαετία του 1950) και έπονται, για να κλείσει ο κύκλος, ο χώρος και ο χρόνος του αφηγητή (η Ελλάδα και η Γαλλία στην εκπνοή της ίδιας δεκαετίας). Στη χρονική αυτή ακολουθία θα πρέπει συνπολογίσουμε τα αδιάκοπα φλας μπακ στο

εσωτερικό των τριών επιπέδων, όπως και τις πυκνές προεξαγγελίες γεγονότων που κατά κανόνα μπαίνουν πολύ αργότερα στο κάδρο της αφήγησης. Πολυειδής είναι και η αφήγηση καθ' εαυτήν, ενσωματώνοντας πληθώρα λόγων στο εσωτερικό της: ημερολογιακές σημειώσεις, νεανικά ποιήματα, επιστολές, δημοσιεύματα εφημερίδων, αλλά και δοκιμακές σφηνές, που σχολιάζουν τη συμπεριφορά και τη στάση των εμπλεκόμενων προσώπων.

Πρέπει να ομολογήσω πως διαβάζοντας εκ νέου το *Σαν μυθιστόρημα*, τριάντα σχεδόν χρόνια μετά την πρώτη του έκδοση, διαπιστώνω πως ισχύει η τοινη μου επιφύλαξη, ότι δεν ισορροπούν πάντοτε όλα τα προηγούμενα μεταξύ τους. Ο όγκος των πραγματολογικών αποθεμάτων παγιδεύει συχνά το συγγραφέα, ο οποίος, στην προσπάθειά του να τα εκμεταλλευτεί μέχρις εξαντλήσεως, δεν αποφεύγει τη διαστολή και τη χαλάρωση. Ωστόσο, τα προβλήματα της οικονομίας δεν θα εμπόδιζαν τον Κιουρτσάκη να αναδείξει εκείνα που έχουν τη μεγαλύτερη σημασία στο βιβλίο του: τη συναρμογή της καθημερινής πραγματικότητας με τη βιογραφία του αδελφού του και με το δικό του αυτοβιογραφικό νήμα, με την ικανότητα της γραφής να αλλάζει (μέσω της αυτο-ενδοσκοπήσεως που προϋποθέτει) τον εαυτό και τον κόσμο, αλλά και με τον τρόπο μέσω του οποίου θα προβληθεί ο Άλλος στον εαυτό και ο εαυτός στον Άλλο – έστω κι αν πρόκειται για έναν οριστικά από-ντα Άλλο όπως είναι ο αυτόχειρας αδελφός.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

Σκέφτομαι έναν άλλο, κατ' εξοχήν βιογραφικό και αυτοβιογραφικό πεζογράφο, τον –μικρότερης ηλικίας από τον Κιουρτσάκη– Μισέλ Φάις, στα βιβλία του οποίου, και

σε εντελώς διαφορετικά συμφραζόμενα, το αυτοβιογραφικό πρόσωπο διαθέτει ένα ως εξ ορισμού πληθυντικό στοιχείο.

Για να θεωρητικολογήσω λίγο, εγκαταλείποντας προσωρινά τόσο τον Φάις όσο και τον Κιουρτσάκη, ο λόγος της αυτοβιογραφίας, που αν είναι μυθοπλαστικός εγκαθιδρύει αμέσως μια λεπτή διαχωριστική γραμμή μεταξύ του αυτοβιογραφικού συγγραφέα και του αφηγητή του, δεν εκπροσωπεί ένα μοναδικό εγώ περιορισμένο να μιλάει σε πρώτο ενικό. Το αυτοβιογραφικό πρόσωπο (θα το συναντήσουμε ήδη στις *Εξομολογήσεις* του Αυγουστίνου στα τέλη του 4ου αιώνα) είναι ευθύς εξαρχής πληθυντικό και, υπ' αυτή την έννοια, η συνθήκη του αυτοπροσδιορισμού του δεν μπορεί παρά να κινηθεί στα όρια της ψευδαίσθησης. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, κάθε αυτοβιογραφία σχετίζεται ως εξ ορισμού με κάτι ή με κάποιον άλλο – έστω κι αν ο συσχετισμός γίνεται μόνο για να υποδειχθεί η διαφορά μεταξύ των συμβαλλόμενων μερών.² Ας σκεφτούμε επιπροσθέτως πως, ανακατασκευάζοντας ένα προσωπικό παρελθόν, η αυτοβιογραφία θα συνδεθεί μοιραία με τις μνήμες και τις εμπειρίες των άλλων, υπενθυμίζοντας πως το παρελθόν ουσιαστικά, όπως κι αν το ζυγίσουμε, μια μορφή συλλογικής εμπειρίας.³ Παρ' όλα αυτά, η αυτοβιογραφία θα παραμείνει κατά βάση μια αυθιστόρηση, η ιστορική αφήγηση της οποίας θα διατηρήσει στο ακέραιο τον ατομικό της τόνο, αναζητώντας πάντοτε έναν πυρήνα εσωτερικής υπόστασης.⁴

Η βιογραφία, από την πλευρά της, είναι η ιστορία ενός προσώπου την οποία ξετυλίγει ένας πρωτοπρόσωπος ή τριτοπρόσωπος αφηγητής που, αν και πάλι είναι μυθοπλαστική, θα έχει διαλόγους, χαρακτηρισμούς και πλοκή, σπεύδοντας να εγγραφεί στον συλλογικό περίγυρο της ζωής του βιογραφούμενου. Και η βιογραφία, εντούτοις,

θα διατηρήσει με τη σειρά της αλόβητο το φρούριο της προσωπικής επικράτειας: τουλάχιστον από τον όψιμο 18ο αιώνα και μετά, οπότε και θα καθιερωθεί ως είδος (μολονότι γεννιέται τα πρώτα μεταβυζαντινά χρόνια, έλκοντας κάποια στοιχεία και από την αρχαιότητα). Κι αυτό επειδή, όπως κι αν εξελιχθούν τα πράγματα, εκείνο που δεν θα πάψει ποτέ να μεταδίδει η βιογραφία είναι ένα intimate picture, μια εσώτερη εικόνα του πρωταγωνιστή της.⁵

Το πληθυντικό στοιχείο, το οποίο στην περίπτωση του Κιουρτσάκη δεν είναι μόνο ο δεσμός με τον αδελφό-Άλλο, αλλά και οι συλλογικές μνήμες συν τις ατομικές εμπειρίες και την εσώτερη εικόνα του άλλου, μετατρέπεται βαθμιαία σε εαυτό, περιορισμένο από μια ευρύτερη γκάμα συγκοινωνούντων αντιθέτων: από την εξωμυθοπλαστική σχέση της Ελλάδας με τη δυτική Ευρώπη και την προσπάθεια να συγκρατήσει κανείς τον γενεθλιοτόμο με τον ξένο (εμπειρία που έζησαν και τα δύο αδελφια του *Σαν μυθιστόρημα*)⁶ μέχρι την αλληλοεισδοχή του οικείου και του ανοίκειου⁷ ή την εναλλαγή του μέσα και του έξω.⁸ Όπως κι αν έχει, το ταξίδι στα ενδότερα του εαυτού και η κατάκτηση της αυτοσυνειδησίας θα περάσουν στο *Σαν μυθιστόρημα* μέσα από μια διαδικασία ετεροκαθορισμού, επιτρέποντας έτσι στη βιογραφία και στην αυτοβιογραφία να συγκατοικήσουν σε ένα αξεδιάλυτο μάγμα.

Στα δύο επόμενα βιβλία της τριλογίας, όλα τα προηγμένα μοτίβα θα επανέλθουν μέχρι κεραίας ενώ θα αποκρυσταλλωθούν και ο βασικός μυθιστορηματικός χαρακτήρας, που παρά τη μοναχικότητά του κινείται διαρκώς ανάμεσα στο ίδιο (εαυτό) και το Άλλο (κόσμος).⁹ Εγκλωβισμένος, εντούτοις, στην πεποίθηση ότι ο αφηγητής του σφείλει να σχολιάζει ανείως τους όρους και τις προϋποθέσεις

της γραφής (κι αυτό με εξουθενωτικές ταυτολογίες και επαναλήψεις), ο Κιουρτσάκης είναι σαν να εγκαταλείπει εδώ την προβληματική του εαυτού και του Άλλου αφού το μόνο που κατοχύρει πλέον είναι ένα εγώ το οποίο αδυνατεί να αποσπασεί το βλέμμα του από τη μορφή του ειδώλου του στον καθρέφτη. Αλλά αυτό μας απομακρύνει από το *Σαν μυθιστόρημα*, όντας αντικείμενο μιας άλλης, πολύ διαφορετικής συζήτησης. ■

1. Παρατηρεί για την τριλογία η Λίλα Τρουλίνου, «Η διαλεκτική του “ιδίου” και του “άλλου” στο έργο του Γιάννη Κιουρτσάκη», ηλεκτρονικό περιοδικό *Νέο Πλανόδιον*, <https://neoplanodion.gr>, 13 Αυγούστου 2021: «Πρόκειται για ένα έργο που εξιστορεί την περιπέτεια της οικογένειάς του και ταυτόχρονα εκφράζει σκέψεις και στοχασμούς πάνω σε σημαντικά θέματα του ατομικού και συλλογικού βίου, εντασσόμενο στην μακραίωνη παράδοση της αυτοβιογραφίας, η οποία ως διακριτό λογοτεχνικό είδος, καλλιεργήθηκε συστηματικά σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες, αλλά και στη χώρα μας, είδος που εγκαινίασε ο Άγιος Αυγουστίνος τον 4ο μ.Χ. αιώνα με τις *Εξομολογήσεις* του, ανέδειξε ο Ζαν-Ζακ Ρουσσώ με το ομότιτλο δίτομο έργο του τον 18ο αιώνα, για να φτάσουμε σε πιο σύγχρονα έργα, όπως η *Αυτοβιογραφία* του Τόμας Μπέρχαρντ, *Ο κόσμος του χτες – Αναμνήσεις ενός Ευρωπαίου* του Στέφαν Τσβέιχ, ή *Το μέλλον διαρκεί πολύ* του Λουί Αλτουσέρ. Ανανεώνοντας την παράδοση της αυτοβιογραφικής αφήγησης, που ήταν ανέκαθεν ο προνομιακός τόπος συνάντησης ετερόκλητων τύπων λόγου, η τριλογία του Κιουρτσάκη είναι πλούσια σε γόνιμους συνδυασμούς διαφορετικών ειδών: είναι εξομολόγηση, έκφραση του εσωτερικού κόσμου, αναζήτηση της αλήθειας του εαυτού και ταυτόχρονα περιπλάνηση στα δαιδαλώδη μονοπάτια του κόσμου, εσωτερικός μονόλογος και αγωνιώδης διάλογος, πνευματική αλλά και ιστορική αφήγηση του εαυτού, καταγραφή της επίπονης πορείας ενηλικίωσης και λυρική ανάπλασή της, αναστοχασμός του εσωτερικού και του κοινωνικού βίου. Με την εκλεκτική πολυφωνία της, την αφήγηση και στα τρία πρόσωπα, είναι *σαν* μυθιστόρημα, ιστορία μαζί και μύθος, μυθολογία του βίου και παραγωγή νέας ζωής και νοήματος· η μπαλάντα μιας ύπαρξης παιγμένης στο ευαίσθητο όργανο του μυθιστορηματικού· ένας καμβάς όπου μύθος και ιστορία συνυφαίνονται, συνδιαλέγονται μέσα στην ανινομία τους,

Κωνσταντίνος Πίττας

Ο Γιάννης Κιουρτσάκης σε φωτογραφία του Κωνσταντίνου Πίττα.

καθώς ο μύθος επιμένει να αγνοεί την ιστορία, χαρίζοντάς της ωστόσο μια στιγμή αυθεντικής ύπαρξης, μια λάμψη αιωνιότητας πέρα από τη διαρκή αλλαγή και φθορά, και αυτή η στιγμή, μας λέει ο Κιουρτσάκης, “δεν είναι άλλη από τούτη τη στιγμή όπου γράφεις ή διαβάζεις την ιστορία σου και γίνεσαι μονομάς το μικρό παιδί που υπήρξε ή το μικρό παιδί που υπήρξε ο πατέρας σου – και ο χρόνος δεν υπάρχει πια. Μ’ αυτόν τον τρόπο βλασταίνει μέσα σου ο μύθος: καταργώντας τον χρόνο μέσα στον χρόνο, έτσι που συμπικνώνει και προβάλλει όλο το παρελθόν (και ίσως όλο το μέλλον) στο παρόν της αφήγησης ή της ακρόασης, της γραφής ή της ανάγνωσης”. Στην τριλογία ζωντανεύει η παιδική ηλικία, η ρομαντική εφηβεία, το βίαιο πέρασμα στην ωριμότητα με την αυτοχειρία του μεγαλύτερου αδελφού του, οι σπουδές, η στρατιωτική θητεία, η Ελλάδα της δικτατορίας, το Παρίσι των εξόριστων και της εξέγερσης του Μάη του ’68, η Ελλάδα της μεταπολίτευσης, η προβληματική της σχέση με τη Δύση. Εδώ, η μοναχική υπαρξιακή αναζήτηση διασταυρώνεται με την ελληνική ιστορία της 25ετίας 1960-85, το εγώ συμπλέκεται με το εμείς, και η κατανόηση του εαυτού και του κόσμου αλληλοσυμπληρώνονται.

Αυτό μήπως δεν είναι το νόημα της αυτοβιογραφίας, να κατανοήσεις τον κόσμο μέσα από τη ζωή σου; Πώς όμως αυτό καθίσταται δυνατό; Μόνο αν την κάνει μυθιστόρημα, αν ανιστορήσει όλα όσα έζησες και επιχειρήσεις “να τα δεις από νέες οπτικές γωνίες – κοιτάζοντας τον άλλο σαν να ήτανε ο εαυτός σου και τον εαυτό σου σαν να ήτανε άλλος, κοιτάζοντας το παρελθόν σου σαν να ήτανε παρόν και το παρόν σου σαν να ήτανε ακόμα για σένα μέλλον– [...]: μόνο αν δεις τη ζωή σαν μυθιστόρημα, αγγίζεις τον κρυφό πυρήνα της ζωής”.

2. Για το συσχετιστικό περιβάλλον της αυτοβιογραφίας, βλ. Paul John Eakin, “Relational Selves, Relational Lives. The Story of the Story”, στο G. Thomas Couser and Joseph Fichtelberg (editors), prepared under the auspices of Hofstra University, *True Relations. Essays on Autobiography*, Greenwood Press, Connecticut, 1995.

3. Για τη σχέση της αυτοβιογραφίας με το παρελθόν, βλ. Philip Dodd, “Criticism and the Autobiographical Tradition”, *Modern Selves. Essays on Modern British and American Autobiography*, Frank Cassand Company Limited, London, 1986.

4. Για την αυτοβιογραφία ως έκφραση της εσωτερικής υπόστασης, βλ. Roy Pascal, *Design and Truth in Autobiography*, Harvard University Press, Cambridge, 1960.

5. Για το πώς η βιογραφία κατασκευάζει το intimate picture, βλ. Carl Rollyson, *Essays in Biography*, iUniverse, Lincoln, Nebraska, 2005.

6. Για τον γενέθλιο και τον ξένο τόπο στη μυθιστοριογραφία του Κιουρτσάκη, βλ. Μαίρη Μικέ, «Ποιητική του νόστου: Ιωάννας Καρυστιάνη *Κουστόμυ στο κόσμα* και Γιάννη Κιουρτσάκη *Εμείς οι άλλοι*», *Εναρμόνιον κόσμα. Δοκίμια για την πεζογραφία*, Άγρα, 2012.

7. Βλ. και τις παρατηρήσεις της Ελισάβετ Κοτζιά, «Γιάννη Κιουρτσάκη: *Σαν μυθιστόρημα*», περιοδικό *Γράμματα και τέχνες*, Μάρτιος-Μάιος 1997, τεύχος 80.

8. Βλ. και τις επισημόσεις του Νίκου Α. Καβαβιά στην κριτική του για το *Σαν μυθιστόρημα*, περιοδικό *Πόρφυρας*, Γενάρης-Μάρτης ’96, τεύχος 76.

9. Βλ. σχετικά και την κριτική της Αγγελίας Καστρινάκη για το *Εμείς οι άλλοι*, εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, ένθετο «Βιβλιοθήκη», 9 Φεβρουαρίου 2001.